

Історія

Кримськотатарський льотчик

Ім'я Амет-Хана Султана мало відоме в Україні, тим паче за кордоном. Але кримські татари бережуть пам'ять про свого героя, котрий, крім запаморочливої кар'єри, до останнього подиху, не дивлячись на шалений тиск радянської системи, відстоював права свого народу.

Народився Султан Амет-Хан 25 жовтня 1920 р. в Алушці в родині вихідця з Дагестану і кримської татарки. Після закінчення школи, 1937 р. вступив до залізничного фабрично-заводського училища в Сімферополі та паралельно навчався в аероклубі. У лютому 1939 р. Амет-Хана Султана прийняли до Качинської військової авіаційної школи ім. О. Мясникова, яку він закінчив уже 1940 р. у званні молодшого лейтенанта. «Летає отлично и с большим желанием, усваивает летную практику быстро и точно. В воздухе смел и настойчив, инициативен и вынослив», — таку характеристику до атестата про закінчення Качинського училища військових льотчиків отримав Амет-Хан Султан 1940 р.

А перше бойове хрещення не змусило довго чекати. Амет-Хан Султан 22 червня 1941 р. здійснив перший бойовий виліт на розвідку переправ через річку Прут. Спершу літав як розвідувальник, згодом — бомбардувальник. Перша повітряна перемога Амет-Хана відбулася в небі над Ярославлем. У травні 1942 р. він протаранив нацистський бомбардувальник «Юнкерс». Ліве крило винищувача Амет-Хана застрягло в палаючому ворожому літакові. Цей факт із життя льотчика

▲ Амет-Хан Султан. Фото з Вікіпедії

кримських татар зі своєї батьківщини 1944 р.

Під час німецько-радянської війни у 1941–1945 рр. брав участь у більшості військових операцій, зокрема: у Сталінградській битві, визволенні Криму, у битві за Берлін у квітні 1945 р. Зага-

(24 серпня 1943 р.; 29 червня 1945 р.), а всього за роки війни отримав п'ятнадцять бойових нагород.

Про свого військового побратима пізніше згадає в мемуарах «Відлітаю за мрією» льотчик Ігор Шелест «В очікуванні польотів він міг годинами мовчки стояти біля вікна кімнати для льотчиків, вдивляючись... у злітну смугу... Водночас багато палив. Спроби дізнатись про його фронтову роботу закінчувались приблизно так: „Розумієш, нічого цікавого. Муть якась в голові... і безкінечна стрілянина... Є погода, немає погоди. Дощ — нари в землянці. Сонце — знову увечері двох-трьох недорахувались... Нічого цікавого”».

Після війни досвідчений пілот не міг улаштуватися на роботу льотчиком-випробувачем. У документах завжди вказував свою національність. Друзі радили не робити цього. «У чоловіка має бути одне слово, — відповідав Амет-Хан. — Сказав — татарин, значить татарин!» Чіткої громадянської позиції Султан Амет-Хан не полишав протягом усього життя, виступаючи на захист кримськотатарського народу. Він не раз звертався до найвищого радянського керівництва з проханням повернути на історичну батьківщину депортованих 1944 р. кримських татар. А 1956 р. Султан Амет-Хан підписав разом з групою

Завдяки бойовим побратимам він улаштувався до Льотно-дослідницького інституту під Москвою, де і пройшла решта життя льотчика. Тут він протестував понад 50 типів літаків. Серед післявоєнних досягнень Султана Амет-Хана варто згадати: автоматичну дозаправку в повітрі методом «з крила на крило» 1949 р.; участь у дослідженнях стійкості керованості літака на надзвукових швидкостях польоту; відпрацювання системи катапультивання з різних видів літаків протягом 1950-х рр. тощо. Амет-Хан був причетний до праці над космічною програмою, випробувавши перший літак, призначений для створення штучної невагомості, а також готував перших радянських космонавтів.

Амет-Хан 1951 р. випробовував пілотовану модель радянської протикорабельної ракети. Був представлений до третьої Зірки Героя Радянського Союзу. Лаврентій Берія згадував, що Сталін обурювався: «Як це татарина допустили до надсекретних випробувань?», побачивши у списку представлених до нагород ім'я Амет-Хана. Утретє Героя не дали, натомість він отримав Сталінську премію та орден Червоного Прапора. «За великий внесок у створення та вдосконалення вітчизняної техніки, мужність, проявлені при проведенні випробувальних робіт».

Під час випробувального польоту 1 лютого 1971 р. Амет-Хан Султан загинув разом зі своїм екіпажем. Він був незручним героєм для радянської влади. Не слідував сліпо її ідеалам. Амет-Хан Султан мав і жив небом, втілював свою мрію літати в життя. І своїм прикладом довів, що незважаючи на небезпеку чи протидію системи, можна і варто від-

Хана застрягло в палаючому ворожому літакові. Цей факт із життя льотчика став одним з найяскравіших епізодів у фільмі «Хайтарма». Якраз постать Амет-Хана була прототипом головного героя стрічки. Події розгортаються на тлі виселення радянською владою

лінградській битві, визволенні Криму, у битві за Берлін у квітні 1945 р. Загалом за роки II Світової війни Султан Амет-Хан провів 603 бойові вильоти, особисто збив 30 літаків різних типів та 19 літаків, збитих у групових вильотах. Він був двічі Героєм Радянського Союзу

1944 р. кримських татар. А 1956 р. Султан Амет-Хан підписав разом з групою колишніх партійних і радянських працівників Кримської АРСР листа до ЦК КПУ з закликом реабілітувати кримських татар. Проте всі ці старання за його життя виявилися марними.

привертати в життя свої приклади довів, що незважаючи на небезпеку чи протидію системи, можна і варто відстоювати інтереси власного народу. За це його і шанують кримські татари. Пам'ятаймо й ми про цю непересічну особистість. ■

Олена ГУМЕНЮК

Історичний календар

ЖОВТЕНЬ

6 жовтня 1648 р. 60-тисячне козацько-селянське військо Богдана Хмельницького разом із 40-тисячною татарською ордою під проводом Тугай-бея розпочало облогу Львова. Козацький гетьман заборонив штурмувати місто. Та в руйнуванні не було потреби: міські мури захищали всього 60 жовнів і тисяча ополченців — озброєних ремісників під керівництвом писаря ратуші Самійла Кушевича. Тиждень раніше князь Ярема Вишневецький із залишками війська, розбитого під Пилявцями, відступив до Замостя, забравши з собою весь «оборонний бюджет» — мільйон золотих і триста тисяч срібних монет. «Львів плакав у своєму сирітстві. Пішли всі безсоромно навтьоки, з великим жалем і розчаруванням нашим, бо зісталися ми і без скарбів, і без оборони», — писав львівський купець Андрій Чехович.

9 жовтня 1892 р. у Човниці на Волині народився математик та громадський діяч Михайло Кравчук (1892 — 1942). Завдяки його розробкам американський вчений Джон Атанасов створив перший у світі комп'ютер. «Жодне явище у створенні математичної науки в Україні не сталося без його участі: перші українські школи, перші курси, перші університети, українська математична

термінологія та наукова мова — все це творилося за активної участі Михайла Кравчука» (з характеристики на звання академіка). Понад 100 організацій 1929 р. запропонували його кандидатуру в дійсні члени Всеукраїнської академії наук. Невдовзі він став наймолодшим академіком.

17 жовтня 1937 р. у Каліші (Польща) помер Гаврило Базильський (1880 — 1937), генерал-хорунжий армії Української Народної Республіки. Командував ротою під час I Світової війни, відзначався героїзмом і мужністю. Як згадував Варфоломій Євтимович, «на фронті він був знаний з того, що під час бою його можна було знайти тільки на передовій лінії — під ворожими кулями, перед якими він ніколи не бив поклонів. Поле бою залишав останнім». 3 червня 1919 р. — начальник 8-ї Запорізької дивізії. Звільняв Правобережжя і Київ від більшовиків. Відзначився в боях за Київ, під Проскуровом (сучасний Хмельницький) та Вінницею, на денікінському фронті. 3 5 жовтня 1920 р. — генерал-хорунжий. Наказував битися до останнього набою. І до останнього вірив у перемогу. Після поразки національно-визвольних змагань інтернований у Польщі. Співзасновник Українського військово-історичного товариства в Каліші. Опікувався українськими військовими цвинтарями.

21 жовтня 1672 р. народився Пилип Орлик (1672—1742), гетьман України в еміграції, сподвиж-

ник гетьмана Івана Мазепи, автор «Пактів і Конституції прав і вольностей Запорізького війська». Після Полтавської битви (27 червня 1709 р.) Орлик та його родина пішли за Мазепою у вигнання і в липні 1709 р. оселилися в Бендерах (Молдова). На загальній раді у присутності старшини, запорожців та реєстрового козацтва 5 квітня 1710 р. під Бендерами П. Орлика обрали гетьманом. Тоді ж прийняли «Конституцію Пилипа Орлика» або «Бендерську Конституцію». Це була угода гетьмана і старшини про взаємні обов'язки, права й подальшій устрій України, пояснення причин, чому Україна розірвала стосунки з Москвою і прийняла протекторат Швеції. Проголошено, що Україна по обидва боки Дніпра має бути вільною від чужого панування республікою, а влада гетьмана — обмежена. Київська митрополія мала вийти з підпорядкування Московського патріархату. Документ закладав підвалини поділу влади. Договір був розрахований на те, що після повернення емігрантів діятиме в Україні як правовий акт.

Донедавна єдиним оригінальним текстом вважали екстракт із Конституції латинською мовою, написаний власноручно П. Орликом, під назвою «Затвержені умови договору між гетьманом та Військом Запорозьким, у стислому огляді зібрані», з фондів Національного архіву Швеції у Стокгольмі. Копія цього скороченого варіанту зберігається тепер у Центральному дер-

жавному історичному архіві України, в Києві. Решту документів П. Орлик написав уже після 1710 р.

30 жовтня 1882 р. народився у Романівці на Тернопільщині Михайло Бойчук (1882—1937) — митець-монументаліст, графік. Завдяки матеріальній допомозі від Наукового товариства імені Шевченка у Львові і митрополита Андрея Шептицького навчався за кордоном у кращих європейських академіях мистецтва.

М. Бойчук 1917 р. оселяється в Києві. Цього ж року стає одним із засновників Української академії мистецтв. Протягом 1920-х рр. об'єднав однодумців у т.зв. школу «бойчукістів» — митців-монументалістів. Своїх послідовників М. Бойчук переконував: «Не бійтеся втратити свою індивідуальність. Хто краще працює, до того приглядайтеся. Не треба боятися запозичувати в іншого, треба намагатися зробити краще. Індивідуальність сама виявиться, коли майстер визріє». Бойчукісти прагнули до національної своєрідності українського мистецтва, що часто суперечило радянським естетичним принципам. От і 26 листопада 1936 р. М. Бойчука звинуватили у «шпигунстві» та «контрреволюційній діяльності» й арештували. А 13 липня наступного року його розстріляли. Трагічна доля спіткала більшість його учнів і послідовників. Майже всі монументальні твори бойчукістів знищено.

Підготувала
Олена ГУМЕНЮК